

„СОФРОНИЙ ВРАЧАНСКИ. ЛИЧНОСТ И ТВОРЧЕСКО ДЕЛО“ ОТ ИВАН РАДЕВ. С., изд. „Наука и изкуство“, 1983

Животът и делото на бележития български възрожденец Софроний Врачански са привличали вниманието на мнозина наши и чуждестранни изследвачи — и в миналото, и в наше време. Повечето изследвания обаче са били насочени предимно към проучване на биографската, историографската, фактологическата страна от живота и дейността му, търсени са източниците, генезисът на едно или друго негово съчинение, чертите и параметрите на неговия мироглед. При тия усилия обаче, колкото и плодотворни да са се оказвали в една или друга насока, невинаги се е държало сметка за целия комплекс от компоненти, за всички аспекти на многообразното му дело — утвърдило многопосочни традиции в духовния живот на формиращата се българска нация. А и онези, които са се домогвали до една по-цялостна трактовка на книжовното наследство на видния възрожденец, не са изчерпвали въпросите, които неизбежно ни се налагат при една съвременна критико-аналитична оценка на отделните му книжовни изяви, особено що се касае до ролята и мястото му в литературния процес на епохата. Затова при несъмнените си завоевания нашето литературознание е все още в дълг пред епохалното дело на Софроний Врачански — една репрезентативна личност, към която тепърва ще се връщаме в стремежа ни към народностно самопознание и разкриване етапите на нравствено-естетическото ни осъзнаване. Нима не е извънредно показателно обстоятелството, че в наше време интересът към този „народен будител“ непрестанно расте, и то не само у нас, но и в чужбина! Неговото „Житие“ е преведено на немски, френски, английски, унгарски, на него се посвещават докторски дисертации! Ето още едно основание и родното ни литературознание да погледне от по-други критерии и аспекти на този своеобразен феномен във възрожденския ни духовен живот. И колкото по-отблизо се сродяваме с автора на „Житие и страдания грешного Софрония“, колкото по-вглъбено се вглеждаме в неговите съчинения и ги поставяме на фона на тогавашния книжовен живот у нас и на Балканите, толкова повече се умножават въпросите, които изискват една съвременна интерпретация, за да се види истинската му рът и

място в националните народностно-възродителни, културно-исторически процеси.

Очевидно на подобно съзнание не е бил чужд и Иван Радев, който все по-плодотворно се изявява като ревностен изследвач на възрожденската ни литература, осветлява интересни страни от нейната културно-естетическа, народно-психологическа същност. Новият му труд, посветен на Софроний Врачански, идва да потвърди тези неговии плодотворни усилия, да ни убеди в умението му да подхваща интересни и недостатъчно осветлени въпроси, да ги поставя на един широк обществен и културен фон, за да достигне до нови изводи и характеристики. Монографичното му изследване за Софроний Врачански наистина разширява знанията и представата ни за ръста и значимостта на първия преписвач на Паисиевата история, дава ни възможност да вникнем по-дълбоко в смисъла, съдържателността, идеите и патоса, в структурата и поетиката на Софрониевите съчинения, за да се открият те със свое място и значимост в историко-литературния процес.

Несъмнено главните усилия на Радев са били насочени да ни даде едно по-ново, съременно тълкуване на Софрониевото книжовно наследство. Той надмогва досега познатото, подлага на детайлен анализ съдържателната и стилистико-езиковата страна на съчиненията му, търси традициите, от които те излизат и които се утвърждават като мисловност и критико-естетическо съзнание. И когато хвърля поглед върху книжовния живот в съседни страни, и когато подсказва за домашни и чужди извори, и когато проследява първоначален замисъл и по-сетнешна реализация, когато съпоставя и сравнява — всичко е обусловено от плодотворната и исторически правдива идея — да се обоснове национално-културната и литературнотворческа значимост на това наследство, да се характеризира то като новаторско явление, като нов етап, в който въстават народностно-хуманитарното ни съзряване, културно-нравствената ни мисловност, художествено-естетическото ни съзнание.

Изучил всичко писано за живота и дейността на Софроний Врачански, вникнал вгълъбено в текста и подтекста на неговите съчинения, запознат в съответна мяра с по-ярките културни движения и явления на Балканите, Радев търси да разкрие диалектичката взаимообусловеност на това дело от потреб-

ностите на възраждащата се нация, от просвещенските и естетическите процеси на епохата. И на тая основа ще се стреми да очертае параметрите на общественно-културните, нравствено-дидактичните, литературно-художествените завоевания на бележития възрожденец.

Заслугите на изследвача не са в привличането на нов документален материал от биографско, историографско или текстологично естество. Предходниците са направили твърде много в тая насока. Като се опира на по-широко или по-малко известните вече данни, Радев търси да види тяхната взаимовръзка, да ги разгледа на фона на цялостния живот на времето. И в тези си усилия той аргументирано оспорва досегашни тълкувания, отхвърля неоснователни от негово гледище становища, привежда нови доказателства, извлечени от самите Софрониеви съчинения, сравнява и съпоставя все с оглед да се разкрие изключителният творчески ръст на автора им, станал изразител на характерни процеси на времето, на тенденциите във всеобхватното ни обществено и духовно съзряване.

Още в уводните думи, много от които имат основно концептуално значение, Радев пише: „Гражданската ни действителност оттогава (края на XVIII и началото на XIX в.) не познава друга фигура на така цялостно и многоотстранно изявил се възрожденец и книжовник. . . Участието му в процесите на нашето възраждане придобива богат и многопосочен смисъл, включва се трайно в перспективата на литературното ни развитие, на политическия живот.“ И в цялото си понататъшно изложение ще иска да докаже тази принципиална мисъл, да разкрие новаторската му същност като мислител, художник, писател.

При всичката си признателност към напредването от предходниците-изследователи Радев недвусмислено подчертава, че все още Софрониевото дело не е осмислено в контекста на българското Просвещение, а и капиталното му произведение „Житие и страдания. . .“ не е подложено на разгърнат илюидно-естетически анализ, недооценяван е писателският дар на автора му, не е разкрито умението му, дарбата му, с които осъществява илюидно-творческите си замисли и планове. А Софроний, все по думите на изследвача, чертае насоки, които ще се превърнат в плодотворни традиции, довели у нас до създаването на пълноценна художествена литература. И влиза в спор с онези, чиито писания се разминават с една такава исторически и естетически правдива концепция, които не виждат по-дълбокия смисъл на Софрониевите съчинения, не вникват в тяхната многопластовост, в многообразните реални подбуди, стимулирали тяхното написване, или са гледали на автора като на „средновековен книжовник“ и т. н. А подобно стеснено виждане и тълкуване пречи да се открие истинският ръст на писателя-просветител, води до неправилно ос-

ветвяване на цялостния книжовен процес у нас до 40-те години на XIX в., — пише с основание Радев.

Поставил си за задача да изгради пълна представа за многообразието и плодотворно присъствие на Софроний Врачански в духовния живот на XIX столетие, да разкрие естетическата продуктивност на творчеството му в перспективата на литературния процес, Радев подлага на задълбочен, детайлен анализ отделните Софрониеви съчинения, които той обединява в две групи, твърде различни по съдържание и предназначение, всяка една с определена тематична, идейна, нравствено-емоционална насоченост. Своето разбиране на всяка една от двете групи съчинения определя и подхода, с който пристъпва към тях, принципите, върху които изгражда наблюдения, анализира и обобщава, както и структурата на книгата. Ако досега по отношение на предходни традиции, с които е могъл да общува българския възрожденец, се е отделяло по-голямо внимание на извъннационалната приемственост, то Радев спира по-обстоятелен поглед и върху въздействието на домашни автори, за да проследи и онова, което влиза в контекста на следващата национална книжнина. Защото по думите му, дейността на Софроний представлява в обобщен план, в един микросинтез всичко онова, което характеризира книжовния процес в ония десетилетия — идеите, формите, степената на тяхното застъпване, на тяхното преплитане и взаимодействие, въз основа на което може да се съди за предлагани явления, за утвърждаване на нови перспективи.

В тая връзка Радев сполучливо и убедително подсказва за общите черти, които родят нашия книжовник с балканските литератури и култури от оная епоха, а обръща внимание и на онова, което свързва нашето Възраждане с някои явления от античната цивилизация. И в тая насока са изказани интересни и плодотворни съждения, стимулиращи към по-нататъшни наблюдения и търсения. На размисъл ни навежда и казаното за хуманизма на Софроний — хуманизъм, който по думите на Радев не произтича единствено от религиозното мировъзрение, а е подхранен от цялата оптимистична философия на възрожденеца, от душевната му нагласа и световъзприемане. Ето един въпрос, който заслужава да бъде по-нашироко интерпретиран. Защото наистина хуманизмът на автора на „Неделника“ е всеобхватен, с подчертан ренесансов характер, чиято радиация е така присъща на цялото ни Възраждане.

Сполучливо е намерено общото, което обединява първия дял от Софрониевото наследство — подхранено и обусловено от една просвещенска и моралистична програма. Съчиненията — Първият и Вторият видински сборник, „Неделникът“, „Изповедания на православната вяра“, „Гражданско позорище“ — са характеризирани като особен тип поучителна проза, родееща се с просвещен-

ските идеи, както и с процесите, присъщи на духовния живот през XVIII в. Зад тяхната църковно-религиозна обвивка е съгледано онова, което е подсказано от живота, от будното национално и гражданско съзнание на възродената. Макар да стоят настрана от големите обществено-политически събития, в тях се открояват будителско-просвещенски, нравствено-възпитателни тенденции на времето. При тях двете линии — религиозната и светската — взаимно се допълват и по такъв начин осъществяват „единството на нравствено-възпитателното му верую“. При все че съзнава многопластовостта на тях съчинения, Радев избягва да се занимава с теологическите възгледи на Софроний и формата на тяхната изява, а с оглед на изследователския си замисъл търси в тоя тип съчинения ония страни и моменти, които отвеждат към житейските въпроси на времето, към някои черти от душевността на българина, към съдбата и на други народи, към бита и психиката на самия просветител.

Вече на тая основа се извежда и активната функция на Софрониевата проповедническа дейност, на просвещенско-моралистичното му слово. Все с оглед да бъде открит конкретният патос, родолюбието и хуманизмът на Софроний, са разглеждани и публицистичните му откиси, видени и откъм тяхната своеобразна жанрово-стилова същност, като са потърсени и родствата им с по-късни книжовни прояви във възрожденската ни литература. Несъмнено Радев преодолява традиционното разглеждане на тоя дял от наследството на бележития възроденеец, анализите ни карат да почувствуваме едно по-ново звучене на тях съчинения, а оттам да видим и плодотворния им резонанс у редица книжовници от 20-те до 40-те години.

Изследвачът се стреми да гради своите изводи върху обстоен и непредубеден анализ на текста в различните му компоненти, и в тях си усилия отхвърля или оспорва досегашни твърдения, недооценки, предубеждения. С подчертан новаторски подход се отличава казаното за Втория видински сборник, който за първи път получава такава разгърната характеристика, за да бъде утвърден като фундаментално явление в книжовната ни през първата половина на XIX в., като уникална творба на фона на литературния живот от онова време. Смятайки въпроса за първоизворите на това съчинение за осветлен от предходните изследвачи, Радев съсредоточава наблюденията си върху самия текст на изложението, върху жанровите форми, които са използвани, върху звученето на отделните части. И изводът му е, че именно чрез това произведение започва най-зрелият период в творчеството на Софроний, разширил мисловността на българина, насочил го към нови нравствени и емоционални изживявания и пориви. Поради това разказите и разсъжденията, включени в това съчинение, могат да се смятат като междинни форми на прехода

от нравствено-дидактичното към viuшения, които могат да бъдат достигнати чрез художествено-белетристично повествование за действителността.

Втората половина на разглеждания труд е посветена на най-значителното произведение на книжовника-просвещенец — „Житие и страдания грешного Софрония“. Макар то да е привличало най-много вниманието на изследвачите, и досега „не разполагаме с обосновавана представа за мястото на „Житието“ в литературния ни развой, за неговата жанрова и стилно-естетическа същност“, както с основание пише Радев. Затова и по-нататъшните му усилия ще бъдат именно в тая насока — да бъдат разкрити, характеризирани и обяснени качествата на тая бележит творба като мемоарно-документално повествование, да се посочи талантът на Софроний да ни сроява в белетристична форма с обществени събития и лични преживявания, с народностни тежания и политически домогвания, да анализира отделните компоненти на повествованието. Ако цялата книга на Радев се отличава с подчертан критико-аналитичен характер, то тази втора част се откроява още по-релефно в това отношение. Авторът ни поднася убедителни анализи както на съдържателната страна на произведението, така и на неговите композиционни, стилно-езикови, образно-емоционални особености. От една страна, той търси да обоснове какъв е бил предварителният замисъл на автора, пристъпвайки към създаване на подобен род съчинение, от друга — да посочи обективните качества и особености на вече завършеното творение, „което от началото на 60-те години на XIX в. се включва в процесите на художествената проза“.

Както е известно, и по отношение замисъла на Софроний да напише своето „Житие“ и предназначението му са изказвани различни мнения. Със свои съображения и хипотези излиза и Радев. Поради липса на преки свидетелства в тая насока изводите се правят било въз основа на отделни податки в текста, било въз основа на цялостния характер на изложението, или пък въз основа на някои биографски обстоятелства. Радев се стреми към едно по-комплексно и взаимнообвързано разглеждане на различните преки или косвени свидетелства, поради което много от доводите и съображенията му не са лишени от основание, но едва ли може да се приеме твърдението, че „Житието“ е било предназначено да отговори на интереса към личността на Софроний, проявен от руското военно командване по време на Руско-турската война от 1806—1812 г. Едва ли мемоаристът би се впуснал в такива подробности, ако само такова би било предназначението на съчинението. А най-малко на руското командване са били необходими сведенията, които дава авторът за руско-турските войни, водени през втората половина на XVIII в.! По своята съдържателна и композиционна същност, по начина

на изпълнение творбата има много по-широки задачи и цели — бихме стеснили много нейния замисъл, значението ѝ, ако приемем, че тя е била предназначена само за подобна служебна цел. Разбира се, и другите мнения, че е била създадена, за да се оправдае авторът ѝ пред сънародниците си, загдето напуснал родината и забягнал в Букурещ, и по този начин да успокои съвестта си, също търпят основателни възражения.

С основание Радев оспорва твърдението, че в жанрово отношение Софрониевата творба продължавала житийната форма, характерна за старата ни литература. Подчертавайки летописния характер на част от повествованието, неговата историко-познавателна същност, както и таланта на автора да възпроизвежда картинно някога преживяното, за Радев „Житието“ е преди всичко автобиографична повест, отражение на едно ново ренесансово световъзприемане, че от съвременна гледна точка то е „пълноценно белетристично повествование“. И за да обоснове тази своя основна теза, той подробно анализира композицията на творбата, нейните житейско-познавателни, емоционално-изобразителни, стилно-езикови особености, вътрешния ѝ ритъм, структурата на отделните части. Тук именно се заключават и заслугите на изследвача, дал за първи път такъв цялостен анализ на това бележито произведение.

Всеки момент и фрагмент от мемоарно-белетристичния разказ е различен от различните страни, очертани са съединителните звена между тях, vznikнато е в битието и душевността на автора. И се идва до логическия извод, че „Житието“ не е само документ със значителна познавателна стойност относно сабития, бит и атмосфера на времето, но и свидетелство, разкриващо нравствено-психологическия свят на възрожденеца, неговите патриотични терзания, трагично-драматичните му изживявания.

За разлика от някои други опити за пълна характеристика на „Житието“ Радев не се задоволява само с очертаване образа на Софроний, а търси да открие чертите и на другите герои, колкото и епизодични да са те. Стрими се и да обясни защо известни моменти, преживявания, занимания на автора са по-широко застъпени и възпроизведени, а други — много по-бегло, или пък въобще са изпуснати, какъвто е случаят например с книжовните му занимания и интереси — за тях и дума не се казва.

Заслужава да се подчертае и стремейт на изследвача да очертае стиловата характеристика на Софрониевата автобиографична повест, да посочи нейния художествено-белетристичен смисъл — един въпрос, който досега малко е привличал вниманието. А несъмнено, за да се види своеобразието на творбата на фона на тогавашния литературен

живот, от особено голямо значение „е изсяняването на въпросите около текстовия израз и формата, в която се претворява временно-пространствената характеристика на авторския поглед към действителността, около сказовия тип повествование, около функциите на диалога, около мястото на комичното, ... около изразните средства и т. н.“. И Радев не само поставя тия въпроси, но им дава и съответна трактовка, идваща да подкрепи кардиналната му мисъл, „че автобиографичната повест на Софроний Врачански се нарежда сред образците на нашата художествена проза“.

Както и би следвало да се очаква с оглед логиката на изложението, Радев с основание се спира на въпроса за мястото на „Житието“ сред поредицата мемоарно-документални творби във възрожденската литература на 50-те и 60-те години. И тук са изказани плодотворни и перспективни съждения относно типологическата близост на тия творби с „Житието“. Системното проследяване на проявите на този жанр, колкото и хетерогенни да ни се представят някои явления, е вече важна стъпка в осветляване на интересни страни от литературния развой през Възраждането. Авторът търси приемствеността в белетристичното мислене от оная епоха, обосновавайки и новия етап, в който то влиза в повестите на Друмев и Блъсков и най-вече на Каравелов. Макар и тези писатели да използват в значителна мяра непосредно преживяното и наблюдаваното, в творбите им вече намират по-широко място художествената измислица, използвани са по-разнообразни форми на повествование и т. н.

Трудът на Иван Радев се отличава с проблемна широта и пълнота, макар не всички подхванати въпроси да са получили необходимото изчерпателно разглеждане. Важно е обаче, че тук за първи път се дава такава пълна историко-литературна, жанрово-естетическа характеристика на „Житието“, а и другите съчинения на Софроний са получили една в значителна степен новаторска трактовка. Книгата „Софроний Врачански“, целесъобразно замислена и изпълнена с научна completeness, има всички качества на едно сериозно историко-литературно, критико-аналитично изследване, изградено на здрави методологически принципи, с проявен усет от автора за своеобразието на литературния процес през епохата на националното ни възраждане, както и за особеностите на Софрониевата творческа индивидуалност, за взаимообусловеността между книжовни изяви и потребности на времето, между личност и общество, относно приемствеността и културно-историческите и литературно-естетическите процеси.

Георги Димов